

České drama a činoherní divadlo 19. století

Bibliografická rešerše

Zpracovala: Eva Hadwigerová

České drama a činoherní divadlo 19. století

Úvodem této rešerše je namístě krátce osvětlit, v jaké situaci se nacházelo české divadlo v první polovině 19. stol. Je **Pravda, že slovní spojení „krátce osvětlit“ je v tomto případě tvrzení odvážné, jelikož se jedná o celých sto let lidské existence, které nelze uspokojivě nakupit do několika odstavců.** Doufám tedy, že bylo vystiženo to nejdůležitější.

Po první etapě snah, které měly za cíl povýšit český jazyk na rovinu plnohodnotné divadelní mluvy a zásluhou skutečně horečné autorské i překladatelské činnosti českých vlastenců, jako byli **Václav a Karel Thámové či Prokop Šedivý se skutečně k tomuto cíli pomalu, ale jistě posouval,** přišlo však období, které tento vývoj přerušilo. Bývalé vlastenecké divadlo se rozpadlo a představení v českém jazyce se vinou administrativních zákazů přestávají hrát vůbec. Divadlo se změnilo z místa, kde měly být předávány osvícenské myšlenky v podezřelou instituci, kterou je třeba korigovat.

Vlivem napoleonských válek, upevňování pozice feudálně absolutistické vlády a tím zotřívající se cenzury, divadelní činnost v českém jazyce zcela ustává a k jejímu oživení dochází až v roce 1812. Tehdy byla ve Stavovském divadle prosazena Janem Nepomukem Štěpánkem představení v češtině a v nejbližších 12 letech se jich zde odehrálo 60. Činoherní repertoár Stavovského divadla v českém jazyce se za působení J. N. Štěpánka na postu ředitele a dramaturga skládal především z autorských počínů V. K. Klicpery a vlastní i překladatelské tvorby samotného Štěpánka. Inscenovány byly hojně divácky navštěvované romantické rytířské hry a veselohry. Přestože byl Štěpánek za svou „pokleslou“ dramaturgii kritizován a ambice inteligence volaly po „vyšším“ žánru, je nutné připomenout, že po několikaleté absenci profesionálního reformního divadla se situace kulturního a divadelního ovzduší změnila a zároveň nemůžeme pominout význam operního repertoáru, který tvořil ve Štěpánkově dramaturgii více než třetinu představení a ta zastupovala již vyšší společenské ambice především českého maloměšťanstva.

Vraťme se ale k činohře, protože ta je tématem, o kterém je řeč. Kolem roku 1820 se v souvislosti s vydáním Jungmannovy Slovesnosti (zabývající se také teorií dramatu) objevují první pokusy o zpracování básnicky náročné tragédie, srovnatelné s vyspělou evropskou dramatikou a konkurenceschopné. Jungmann klade tragédii na vrchol žánrové hierarchie a přiřazuje jí vysokou estetickou hodnotu. Druhé místo připadlo činohře a komedie je řazena na nejnižší stupeň žánrového žebříčku, přestože právě veselohra převažovala na jevištích té doby. Významnou osobností, která balancovala svou tvorbou mezi kategoriemi vysokého a nízkého umění byl už zmíněný Václav Kliment Klicpera. Jeho tvorba je natolik nadčasová a živá, že je inscenována dodnes. Jungmannovy požadavky a reflexe společnosti se rozcházely s realitou a neztotožňovaly se s divadlem jako živoucí institucí. Pokud jde o drama, ústřední postavení zaujímá v „jungmannovském projektu“ tzv. drama knižní, které bylo k realizaci na jevišti nevhodné. Přesto se značná část autorů snaží Jungmannovi vyhovět v jeho požadavcích a vznikají pokusy o vzorovou tragédii. Zmíňme např. Turinského Angelinu nebo Klicperův Točník.

Jungmannova koncepce však nebyla jedinou. Zmíňme ještě jméno Bernarda Bolzana, jehož názorové postoje jsou blíže demokratickému smýšlení.

K zásadnějšímu obratu v činohře dochází začátkem 30. let 19. stol.

Na „scéně“ divadelního života významně působí osobnost J. K. Tyla, který se rozchází s představami jungmannovců. Za posláni českého divadelnictví považuje

uvádění původních her s tematikou zobrazující život národa o jehož výchovu pomocí divadla usiloval. Posunul dramaturgiu od frašek a rytířských her tím, že do své tvorby vložil ideje společensky a národně důležité. Součástí jeho programu byla také představa o vybudování samostatného českého národního divadla s vlastním souborem.

Jedná se o období, ve kterém hovoříme o postupné proměně a pokusech o osamostatnění českého divadla, které je díky provázanosti s německým více či méně úspěšné, ale především komplexně nemožné vzhledem ke společenským i politickým poměrům. Upřesněno citací: „Snažil se klasickými prostředky povznést své publikum složené z řemeslníků, čeledínů a dělníků k vyšším sférám a zároveň na ně výchovně působit“. Podstatný je také fakt, že Tyl pracoval s profesionálním hereckým souborem, nikoliv jen s ochotníky a to znamenalo velký posun ve vývoji českého hraného divadla.

V období po revolučních událostech v roce 1848 se významně zhoršují podmínky pro česká představení. V listopadu vstupuje v platnost „divadelní zákon“, kterým si Bachův absolutismus upevnil svou kontrolu nad nebezpečnou institucí, jakou divadlo mohlo být. Představení (ochotnická i profesionální) povolovaly státní úřady a průběh byl přísně kontrolován.

Tylovým odchodem ze Stavovského divadla vyvrcholil spor o umělecký směr, kterým by se mělo charakterizovat budoucí Národní divadlo (V r. 1850 byl založen Sbor pro řízení Českého Národního divadla, který vyzval národ k veřejným sbírkám.) Tylova dramaturgie byla kritizována a bylo jí vyčítáno, že nezobrazuje kulturní život české inteligence a bohatších vrstev a zaměřuje se jen na prostý lid a maloburžoazii. Slovy F. B. Mikovce, že je čas upustit od demoralizujících vídeňských frašek a obrátit se k politické veselohře a satíře.

Tylova dramatická tvorba a jeho působení ve Stavovském a později Kajetánském divadle tvoří důležitou etapu českého divadelnictví v obrozeneckém období.

Nový program českého divadla je spojován s osobností J. J. Kollára, která je s Tylem druhou vůdčí osobností. Je mu slovy prof. Císaře i znalce českého divadla Jana Bartoše přiznán titul „magnus parens“ (otec, zakladatel) novodobého českého herectví. Repertoár Stavovského divadla v době jeho působení hojně zpracovával světovou klasiku. Hrál se Shakespeare, Goethe, Schiller.

Po roce 1860, kdy padl absolutistický režim prožívá český národ i české divadlo konečně optimistické období. V českých zemích několikanásobně vzrostl počet ochotnických spolků a profesionálních společností. Padl požadavek na stavbu budovy pro české Národní divadlo. Významnou událostí bylo otevření Prozatímního divadla (18. listopadu 1862) určeného pro potřebu české veřejnosti. Jiné stálé divadlo do té doby na českém území neexistovalo. Pokračovalo se v přípravných akcích ke stavbě Národního divadla. Nicméně i tato instituce byla v prvních letech pod dohledem cenzury a vedena německými řediteli. Tato situace se změnila po pruské okupaci Prahy. Uměleckým ředitelem se stal J. J. Kollár.

Prozatímní divadlo uvádělo německé klasické dramaturgy, otevřelo neznámou oblast dramaturgy španělské, premiéry měly Gozziho veselohry nebo Racina a Moliere.

Vraťme se ale k dramaturgii české, která měla v repertoáru Stavovského divadla pevnou pozici. Hrál se historická dramata, která měla na svou dobu obrovský počet repríz. Např. Tylův Jan Hus (22x), Kollárova Žižkova smrt (23x). Hrají se dramata Hálkova, Mikovcova, méně Klicperova nebo Štěpánkova. Zmíníme také jméno Pavla Švandy ze Semčic, který z pozice své funkce vrchního režiséra do dvou let zavedl každodenní představení v českém jazyce a jehož divadelní činnost zahrnuje také rozvoj mimopražských scén (Plzeň, Brno), o jejichž vznik a rozvoj se zasloužil. Byl zřizovatelem a provozovatelem divadelních arén rozrůstajících se uvnitř a v okolí

větších měst, které se dají nazvat fenoménem druhé poloviny 19. století. V oblasti dramaturgie zmiňme Švandovo uvedení Zoly, Ibsena, Čechova a dalších (poprvé na českých scénách).

Prozatímní divadlo setrvalo ve své roli až do roku 1881, kdy je poprvé otevřeno Národní divadlo. To bohužel v téže roce vyhořelo a Prozatímní divadlo plní funkci „pomocné scény“ až do roku 1883, kdy je 18. listopadu Národní divadlo definitivně otevřeno premiérou Smetanovy Libuše. Jeho prvním ředitelem se stal František Adolf Šubert a prvním dramaturgem Ladislav Stroupežnický. Šubert dokázal svými schopnostmi zajistit tomuto svatostánku hodnotný repertoár, získat obecnost i upozornit cizinu na české divadlo. Můžeme hovořit o rozmachu českého divadelního umění, s nímž jsou spjata jména režiséra a dramatika Jaroslava Kvapila, dramaturga Ladislava Stroupežnického, Eduarda Vojana, Hany Kubešové provdané Kvapilové, Marie Hübnerové a řady dalších, kteří posunuli české divadlo a jeho herecké umění k uznání a čestnému místu v evropském divadelnictví.

Od poloviny devadesátých let se začaly projevovat snahy založit nezávislou scénu, tedy jiný typ divadla, než které realizovalo Národní divadlo. Byly to však prozatím ne příliš úspěšné pokusy, protože divácká veřejnost stále dávala přednost divadelním stylům, které převládaly v činohře Národního divadla. Následovat bude etapa vzniku a rozvoje moderního divadla a inscenace.

Následující soupis literatury, který není pochopitelně kompletní, je schopen přiblížit toto významné století české dramatické tvorby a činohry jako celek i upřesnit jednotlivou problematiku v detailech.

Literatura bude vybírána podle následujících kritérií:

- tématické
- časové (rok vydání)

Dobový přehled činoherního dramatu v nejširším smyslu, včetně charakteristiky všech souvislostí s divadelní činností.

VONDRÁČEK Jan, *Přehledné dějiny českého divadla, I. až III. Díl*, Lidová osvětová knihovna, 1926, III: díl 1930

Tato třídílná publikace je označována za první „novodobý“ pokus o souborný pohled na vývoj českého divadla nejen v období národního obrození. Zahrnuje počátky divadelního dění na území českého státu a především v českém jazyce už v 18. století a končí revolučními událostmi v polovině 19. stol.

VONDRÁČEK Jan, *Dějiny českého divadla 1771-1824, Dějiny českého divadla 1824-1846*, Orbis, 1957

Doplněné, upravené a znovu vydané pojednání vycházející z předcházejícího titulu, které mělo zpracovávat i další etapy vývoje českého divadelnictví, ale vinou smrti autora k plánovanému dokončení a vydání nedošlo.

Československá akademie věd, kabinet pro studium českého divadla, kol. autorů; *Dějiny českého divadla II., III.*, Praha, 1969

Kompletní čtyřdílný spis věnovaný vývoji české divadelní kultury. Informativně a datově nejúplnější syntéza dané problematiky. Publikace vyšla ve čtyřech dílech, zahrnujících vývoj divadelní kultury od počátku až po rok 1945. Je třeba přihlídnout k faktu, že publikace vyšla za totalitního režimu, ve kterém

bylo s tématem národního obrození manipulováno, nicméně faktograficky se jedná o publikaci velmi významnou.

Dobový přehled literární historie v souvislosti s vývojem dramatu

VODÁK Jindřich, *Kapitoly o dramatech*, Melantrich, Praha, 1941

Souhrn divadelních studií publikovaných v časopisech *Jeviště* a *Česká stráž*, jednoho ze zakladatelů divadelní kritiky a divadelního teoretika a historika J. Vodáka. Z jeho kapitol o dramatech jsou pro nás podstatné kapitoly zabývající se estetikou dramatu ve kterých můžeme hledat souvislosti s dramaturgií českého divadla.

Autorský kolektiv, *Panorama české literatury (Literární dějiny od počátku do současnosti)*, Rubico, Olomouc, 1994

Přehledné a stručné dějiny literatury včetně dramatické tvorby a souvislostí s kulturním děním v požadovaném období.

NOVÁK Arne, NOVÁK Jan V. ; *Přehledné dějiny české literatury od nejstarších dob až po naše dny*, Atlantis, Brno, 1995 (První vydání v r. 1909 pod názvem - Přehledné dějiny české literatury od nejstarších dob až do politického osvobození.)

Publikace obsahuje přehledný vývoj české literatury včetně dramatické tvorby a souvislostí s kulturním děním v požadovaném období.

Encyklopedický, jmenný souhrn autorských nebo uměleckých osobností spojených s daným obdobím.

Ottův divadelní slovník, jen po písmeno „F“, 1914-1920

Záměrem autorů bylo vytvořit encyklopedicky uspořádaný, obsáhlý zdroj informací spojených s vznikem a vývojem divadla jako lidské činnosti, od prvopočátku až po autory vnímanou současnost. Bohužel byl vydán jen po písmeno F a zůstal torzem. Pro naše zkoumání je podstatné písmeno Č, pod nímž je obsáhlá kapitola o českém divadle od jeho prvopočátků až po začátek 20. století.

GÖTZ František, TETAUER Frank; *České umění dramatické, činohra*, Praha, 1941

Časově uspořádaný přehled jednotlivých dramatických autorů s informacemi o jejich tvorbě i kontextu s českým divadelním vývojem. U vybraných dramatických prací se čtenář seznámí s dějem.

Československá akademie věd, red. PROCHÁZKA Vladimír; *Národní divadlo a jeho předchůdci*, Praha, 1988

Encyklopedický soupis umělců (herci, režiséři, dramaturgové, lektoři, jevištní výtvarníci a ředitelé) kteří působili na divadelních scénách v daném, tedy rešerší požadovaném období.

ČERNÝ František, *Kalendárium dějin českého divadla*, Svaz českých dramatických umělců a Český literární fond, Praha, 1989

Kompletní souhrn významných dat ve vývoji divadla, divadelních prvků a všech důležitých souvislostí na českých teritoriích od prvopočátku (první datování uvedené v publikaci je rok 700 - 400 př.n.l., kdy byla nalezena kultovní maska v jihoslovenském krasu.) až po rok 1987.

Společenskovědní publikace zpracovávající danou problematiku z hledisek filozofie, sociologie a historiografie.

URBAN Otto, *Česká společnost 1848 – 1918*, Svoboda, Praha, 1982

Objemná historická monografie mapující období od revolučního roku 1848 do r. 1918 umožňující vidět souvislosti zadané problematiky v širokém a dopodrobna zpracovaném historickém kontextu.

URBAN Otto, *Kapitalismus a česká společnost*, Nakladatelství Svoboda, Praha 1978
Historická analýza období. 19 století, ve které autor nezůstává pouze u historických pohledů, ale doplňuje je o filozoficko-sociologické roviny. Toto spojení činí tuto knihu čtenářsky atraktivnější a poutavější.

PATOČKA Jan, *Eseje Náš národní program*, Evropský kulturní klub, Praha, 1990

Obsahuje pro zkoumanou problematiku dvě rozdílné koncepce pohledů na čechy, jako národ a národní „kmen“. (Jungmannova a Bolzanova koncepce) Jedná se o filozofické úvahy rozebírající a hodnotící jejich vývoj v obrozeneckém procesu i následných etapách vývoje společnosti.

RAK Jiří, *Bývali Čechové... české historické mýty a stereotypy*, H&H, Praha, 1994

Jak napovídá titul, nalezneme v publikaci shrnutá fakta na téma vzniku a vlivu historických mýtů a symbolů minulosti, které významně ovlivňovaly a ovlivňují postoje Čechů jako jednotlivců i národa. Umožňuje nám dotvořit obraz společnosti zkoumaného období v dalších souvislostech.

MACURA Vladimír, *Znamení zrodu (české národní obrození jako kulturní typ)*, H&H, Praha 1995

Knih se věnuje národnímu obrození jako celku z mnoha úhlů pohledu (jazyka, filozofie, kulturní historie). Ke zkoumané problematice osvětluje vývoj a složitou koexistenci dramatické tvorby v obrozeneckém duchu a divadla jako „živoucího organismu“.

PYNSENT Robert Burton, *Pátrání po identitě*, H&H, Praha, 1996

K charakteristice tohoto pojednání si dovoluji užít citace z úvodního textu, že kniha je pohledem zvenčí za předpokladu, že považujeme spisovatele za ty, kteří jsou schopni pochopit všechna zákoutí národní duše a vyjadřovat její i neuvědomělá přání. Je to pohled pracující s názory a myšlenkami českých teoretiků obohacený o srovnání s okolním světem a o nadhled nezúčastněnosti.

MAREK Jaroslav, *Česká moderní kultura*, Mladá fronta, Praha, 1998,
Zdroj informací o vývoji hudby, literatury, výtvarného umění a v neposlední řadě divadla v epoše označené jako období „české moderní kultury“ (sklonek 18. století až po století 20.), jejich provázanost s politickým vývojem v naší i okolních zemích a její přínos době postmoderní.

HAVELKA Miloš, *Dějiny a smysl* (Obsahy, akcenty a posuny „české otázky“ 1895-1989), Nakladatelství lidových novin, Praha, 2001

Historie, vývoj a souvislosti postojů a filozofických pohledů na otázku češství, které se začíná v zkoumaném období znovytvářet a rozvíjet. Divadlo je kulturním a společenským jevem, který doprovází a analyzuje. Poznáme-li principy výše zmíněných pohledů, můžeme jasněji vidět paralely s vývojem českého dramatu a dobového požadavku na něj.

Publikace věnované analýze jednotlivých autorů, děl nebo částí dané problematiky.

ŠUBERT František Adolf, *Dějiny Národního divadla v Praze 1883-1900*, Česká grafická akciová společnost, Praha, 1908

Velmi podrobně sepsaná publikace z pera F. A. Šuberta, zobrazující období činnosti ND ve výše uvedeném období. Obsahuje detailní informace o repertoáru, personálních změnách, hereckém obsazení i hospodaření. Umožňuje nahlédnout do „zákulisí“ veškerého organizačního dění a de facto do živého organismu, kterým toto lidské snažení bylo. (Snažení, kterému trvalo 112 let, než bylo zrealizováno.)

BARTOŠ Jan, *Prozatímní divadlo a jeho činohra*, Sbor pro zřízení druhého Národního divadla v Praze, Praha 1937

Kniha poskytuje ucelený pohled na vývoj a význam Stavovského divadla v kontextu s dobou a aktivitami českého divadelního světa, jeho význam v souvislosti s Národním divadlem, jehož bylo, řekněme, „předehrou“. Mělo být kompromisním a hlavně provizorním řešením pro připravenost herců i diváků pro velkolepý projekt Národního divadla.

ENGELMÜLLER Karel, *Z letopisů českého divadelnictví*, Josef R. Vilímek, Praha 1946

Úvahy a vzpomínky velkého znalce české divadelní historie a divadelního kritika, které dokáží čtenáře vrátit o několik desítek let zpět a působivě doplnit některé informace o zajímavé souvislosti zkoumaného období (např. kapitoly budování Nár. divadla, Tylův odkaz, Trocnovský hrdina v českém dramatu nebo ředitel F. A. Šubert).

GÖTZ František, *Jaroslav Kvapil*, Vydavatelství ministerstva informací, Praha, 1948
Publikace věnovaná osobnosti dramatika a režiséra Jaroslava Kvapila.

JAVORIN Alfréd, *Pražské arény*, Orbis, Praha, 1958

Kniha zasvěcená divadelním arénám a letním divadlům - tedy nestálým scénám, od prvopočátku v podobě korunovačních divadel, až po jejich rozkvět ve druhé polovině 19. stol. Fenoménu, díky němuž do divadla začaly chodit široké vrstvy obyvatelstva a divadelní podnikatelé úročili své úsilí ve prospěch divadla a nového způsobu podnikání. Publikace obsahuje kromě podrobných informací o jednotlivých arénách také jejich repertoár v letech jejich existence.

ŠTĚPÁNEK Vladimír, *Počátky velkého národního dramatu v obrozenecké literatuře*, Nakladatelství Československé akademie věd, 1959

Publikace rozebírá Jungmannovu Teorii národního dramatu a její úkol v obrozeneckých snahách. Hovoří o „programu velkého národního dramatu“, který by Čechy přiřadil na úroveň velikánů evropské dramatické tvorby (Shakespeare, Schillera a dalších). Rozebírá konkrétní úsilí o vytvoření národního dramatu prezentovaného Turinského Angelínou, Lindovým Jaroslavem Šternbergem v boji proti Tatarům a Klicperovým Soběslavem.

KAČER Miroslav, OTRUBA Mojmir, *Josef Kajetán Tyl*, Orbis, Praha, 1959

Soubor především obrazového materiálu, který podává ucelený popis životní cesty J.K.Tyla spolu s divadelní a redaktorskou tvorbou i činností.

ČERNÝ František, *Měnivá tvář divadla, aneb dvě století s českými herci*, Mladá fronta, Praha, 1978

Studie věnovaná českému herectví a jeho vývoji doplňující komplexní pohled na činoherní herectví 19. stol.

PÁLENÍČEK Ludvík, *Jindřich Mošna*, Melantrich, Praha, 1983

Životopisná studie s ukázkami z díla jednoho z největších herců 19. a počátku 20. století.

ČERNÝ František, *Kapitoly z dějin českého divadla*, Academia, Praha, 2000

Výbor z publikovaných i do doby vydání netištěných studií autora o českém divadle. Zpracovávané téma rozebírá jak z hlediska společenského a kulturního, tak i jazykového. Doplňuje informace získané z publikací řešících problematiku komplexně.